

*Солодовнік О.О.,**к.е.н., доцент,**професор кафедри фінансів та кредиту,**Харківський національний університет будівництва та архітектури**Степаненко К.Р.,**студентка,**Харківський національний університет будівництва та архітектури*

ПОЗИЦІЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано стан та основні тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні та оцінено позицію державних банків на ньому. Проведені розрахунки дали змогу визначити основні проблеми, пов'язані з підвищенням рівня концентрації на ринку банківських послуг, та обґрунтувати основні напрями їх подолання.

Ключові слова: аналіз, державний банк, конкурентоспроможність, концентрація, оцінка, ринок банківських послуг.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування банківської системи, її фінансова стійкість та спроможність протистояти негативним та кризовим явищам є основою економічного розвитку країни. Саме в період фінансових криз посилюється увага до ролі та діяльності державних банків у банківській системі та економіці країни загалом, адже основою стабільності банківської системи країни залишаються банки, які є власністю держави. Дослідження стану діяльності вітчизняних державних банків та визначення їх частки у банківській системі України на сучасному етапі є актуальним та необхідним, адже зростання питомої ваги державних банків погіршує конкурентне середовище, ускладнює можливості для входу нових банків та посилює значення системного ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем функціонування та розвитку державних банків України, а також оцінювання рівня концентрації у банківській сфері зробили чимало відомих учених, зокрема Г.П. Бортніков, О.В. Дзюблук, І.В. Дук, М.В. Максимова, Я.М. Мусій та ін. Віддаючи належне науковому доробку згаданих та інших дослідників, зазначимо, що динамічні зміни макрофінансової ситуації вимагають постійного моніторингу ринку банківських послуг, у т. ч. визначення частки державних банків на ньому.

Мета статті полягає в аналізі стану та основних тенденцій розвитку державних банків України на ринку банківських послуг та визначенні їх позиції на ньому.

Вклад основного матеріалу дослідження. Державні банки в банківській системі займають надзвичайно важливе місце. Їх особливістю є виконання функцій, які не властиві комерційному сектору, або функцій, які є комерційно невідповідними для інших фінансових установ, проте мають велике значення для розвитку національної економіки. Основними функціями державних банків є [1]: ощадна (для населення); розрахункова та соціальна (для стратегічних підприємств незалежно від форми власності та органів влади і місцевого самоврядування; здійснення соціальних виплат та пенсій); під-

тримка експорту та імпорту; фінансування малого і середнього бізнесу. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про банки і банківську діяльність», державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі [2].

Глибока політико-економічна криза 2013–2014 рр. значно вплинула на структуру банківського сектору в Україні та негативно позначилася на всіх сферах суспільного життя, але найбільше – на грошово-кредитній сфері. Так, кількість діючих банків протягом 201–2017 рр. зменшилася зі 147 банківських установ до 93 (рис. 1). Кількість банків із приватним українським капіталом також мала тенденцію до зменшення – зі 115 до 62. Кількість державних банків станом на 01.01.2015–01.01.2016 була незмінною, проте на 01.01.2017 – зменшилася до шести банківських установ. Кількість банків з іноземним капіталом за досліджуваний період залишилася без змін. Зазначені негативні тенденції пов'язані з програмою Національного банку України (НБУ) щодо очищення банківської системи, в якій розширено перелік критеріїв віднесення банку до категорії неплатоспроможних. Однією з причин визначення неплатоспроможними більшості банківських установ стало доповнення п. 3 ст. 75. Закону України «Про банки та банківську діяльність»: «Системне порушення банком законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [4].

Протягом 2014–2016 рр. в Україні функціонувало три основних банки з контрольною часткою держави в капіталі: «Ощадбанк», «Укрексімбанк» та «Укргазбанк». 21 грудня 2016 р. між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та Міністерством фінансів України (МФУ) було підписано договір про продаж ста відсотків акцій «ПриватБанку». Отже, власником банку є держава в особі МФУ [5].

Розглянемо зміни у структурі власності активів банківської системи України, яка представлена на рис. 2.

Як видно з рис. 2, банки з приватним українським капіталом становили близько 49% та 22%, банки з іноземним капіталом – 30% та 38% та державні банки – 21% та 40% станом на 01 січня у 2014–2015 рр. відповідно. Внаслідок переходу в державну власність ПАТ «ПриватБанк» протягом 4-го кварталу 2016 р. питома вага державних банків у структурі активів банківської системи України зросла до 52% станом на 01.01.2017. Своєю чергою, зменшилася частка банків із приватним українським капіталом до 13% та банків з іноземним капіталом – до 35%.

Проаналізуємо прибутковість державної діяльності у вітчизняній банківській системі, а саме «ПриватБанку», «Ощадбанку», «Укрексімбанку» та «Укргазбанку» (рис. 3).

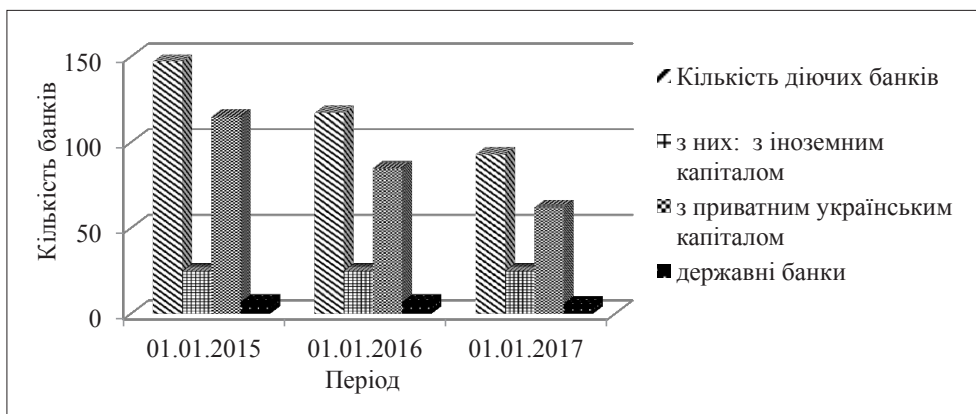

Рис. 1. Динаміка кількості діючих банків України [3]

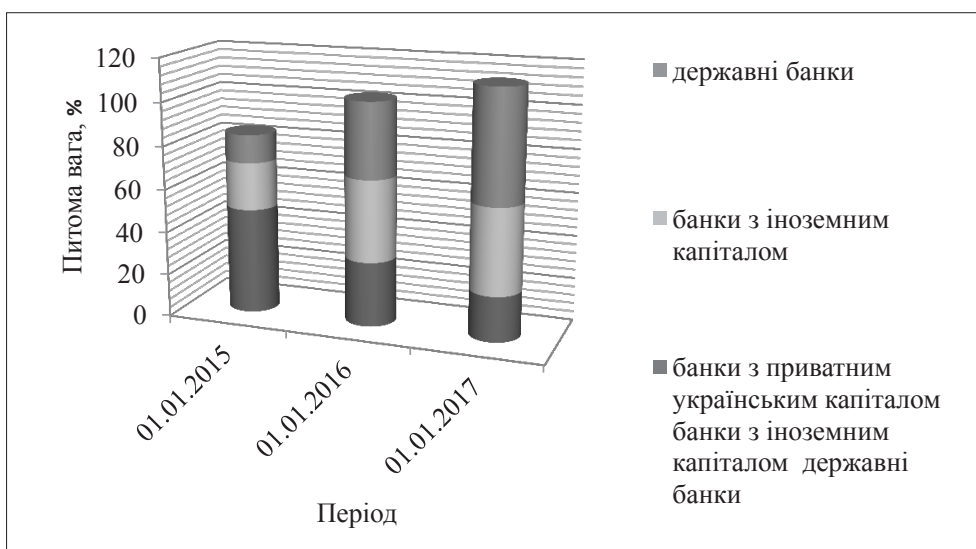

Рис. 2. Структура власності активів банківської системи [3]

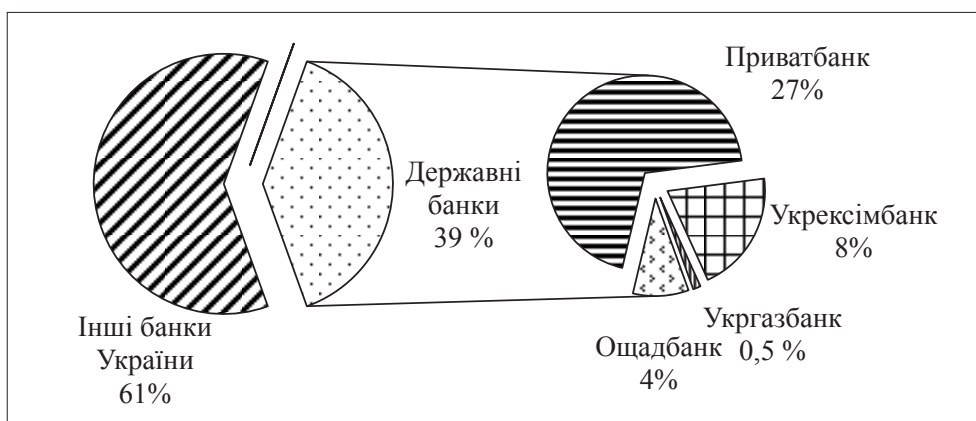

Рис. 3. Питома вага прибутку державних банків у вітчизняній банківській системі станом на 01.04.2017 [6-9]

Станом на 01.04.2017 усі чотири досліджуваних банки входять до двадцятки найприбутковіших банків України.

З рис. 3 видно, що сумарний прибуток «ПриватБанку», «Ощадбанку», «Укрексімбанку» та «Укргазбанку» становив 1 609 млн. грн., або 39% (у т. ч. прибуток у «Приват-Банку» – 27%, «Укрексімбанку» – 8%, «Ощадбанку» – 4% та

«Укргазбанку» – 0,5%) від загального прибутку банківської системи. Прибутковість діяльності державних банків є важливою ознакою ефективності їхнього функціонування, враховуючи те, що 20% банків України були збитковими.

Станом на 01.04.2017 спостерігалось перевищення доходів над витратами, що сформувало позитивний результат діяль-

ності державних банків України. Структура їх доходів представлена найбільшою суттєвою статтею, а саме процентними доходами (рис. 4).

З рис. 4 видно, що процентні доходи становлять 80% від загального обсягу доходів державних банків України. Крім того, найбільше процентних доходів отримав «Ощадбанк» – 47%. Також значну питому вагу у процентних доходах становлять «ПриватБанк» (15%) та «Укрексімбанк» (12%). Найменше процентних доходів отримав «Укргазбанк» (6%).

Розглянемо більш детально стан та розвиток державних банків на вітчизняному ринку банківських послуг: визначимо структуру депозитів та кредитного портфеля.

За перший квартал 2017 р. досліджувані банки займали провідні позиції на ринку депозитів юридичним особам («Ощадбанк» – 1-е місце, «Укрексімбанк» – 2-е місце, «Укргазбанк» – 3-є місце та «ПриватБанк» – 4-е місце) та фізичним особам («ПриватБанк» – 1-е місце, «Ощадбанк» – 2-е місце, «Укрексімбанк» – 3-є місце та «Укргазбанк» – 7-е місце) [10]. Питому вагу депозитів державних банків України наведено в табл. 1.

Аналіз табл. 1 показує, що сумарний обсяг депозитів юридичних осіб становив 221,1 млрд. грн., або 51,2% (у т.ч. обсяг депозитів у «ПриватБанку» – 8,9%) від загального обсягу депозитів банківської системи.

Сумарний обсяг депозитів фізичних осіб становив 262,1 млрд. грн., або 60,8% (у т.ч. обсяг депозитів у «ПриватБанку» – 35,6%) від загального обсягу депозитів банківської системи. Ці результати свідчать про ефективну діяльність державних банків на ринку банківських депозитів та про високий рівень довіри до них із боку вкладників. Ми вважаємо, що така довіра свідчить про те, що в період очищення банківської системи України в умовах кризи та економічної нестабільності, коли значна кількість банків має фінансові проблеми, юридичні та фізичні особи довіряють фінансовим установам, діяльність яких підтримується та гарантується державою. Таким чином, державні банки на відміну від банків із приватним капіталом мають перевагу на ринку банківських послуг.

Також важливим фактом є те, що державні банки займають високі позиції на ринку банківського кредитування («Ощадбанк» – 1-е місце, «ПриватБанк» – 2-е місце, «Укрексімбанк» – 3-є місце та «Укргазбанк» – 8-е місце) [10]. Питому вагу кредитного портфеля державних банків наведено у табл. 2.

Аналіз табл. 2 показує, що за перший квартал 2017 р. сумарний обсяг кредитного портфелю «ПриватБанку», «Ощадбанку», «Укрексімбанку» та «Укргазбанку» становив 202 млрд. грн., або 38,4% (у т.ч. кредитний портфель «ПриватБанку» – 11%) від загального обсягу кредитування на банківському ринку.

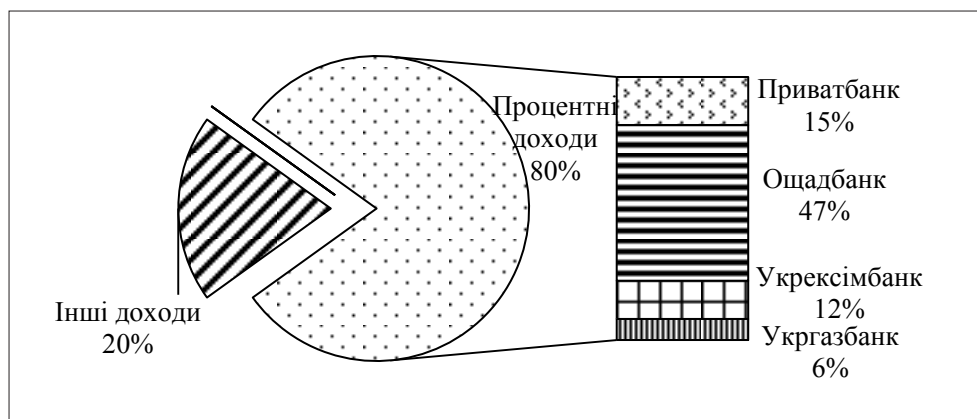

Рис. 4. Структура доходів державних банків України станом на 01.04.2017 [6–9]

Таблиця 1

Питому вагу депозитів державних банків України на ринку банківських послуг станом на 01.04.2017

Банк	Депозити фіз. ос., млн. грн.	Питому вага, %	Депозити юр. ос., млн. грн.	Питому вага, %
«ПриватБанк»	153 486	35,6	38 473	8,9
«Ощадбанк»	69 918	16,2	82 252	19,1
«Укрексімбанк»	24 050	5,6	58 345	13,5
«Укргазбанк»	14 697	3,4	41 941	9,7
Усього державні банки	262 151	60,8	221 011	51,2
Усього по банківській системі	430 825	100,0	431 649	100,0

Таблиця 2

Питому вагу кредитного портфеля державних банків України на ринку банківських послуг станом на 01.04.2017

Банк	Кредити фіз. ос., млн. грн.	Питому вага, %	Кредити юр. ос., млн. грн.	Питому вага, %
«ПриватБанк»	25 099	31,0	32 076	7,2
«Ощадбанк»	3 347	4,1	63 205	14,2
«Укрексімбанк»	209	0,3	56 845	12,8
«Укргазбанк»	1 269	1,6	19 776	4,4
Усього державні банки	29 924	37,1	171 902	38,6
Усього по банківській системі	81 017	100,0	445 617	100,0

Сукупна частка ринку банківських кредитів для юридичних осіб державних банків становила 38,6%, а для фізичних осіб – 37,1%. На нашу думку, це також пов'язано з високою довірою юридичних і фізичних осіб до державних банків.

Для оцінки рівня концентрації і, відповідно, монополізації ринку розраховано фактичні значення індексу концентрації Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) у 2017 р. Індекс концентрації дає змогу враховувати концентрацію ринку за обмеженою кількістю найбільших учасників ринку – банків. Даний індекс використовують як загальний індикатор наявності (відсутності) домінуючих учасників ринку [11]. Розраховується ННІ як сума квадратів часток окремого показника діяльності банку за формулою:

$$ННІ = \sum_{k=1}^N \left(\frac{P_k}{P} \right)^2, \quad (1)$$

де P_k – певний показник діяльності окремого банку (наприклад, власний капітал), за яким здійснюється оцінка рівня монополізації ринку;

P – значення відповідного показника для всієї банківської системи;

N – кількість банків у банківській системі.

ННІ може мати значення від 0 до 1. Встановлена така шкала градації рівня концентрації:

- 1) 0 – мінімальна концентрація;
- 2) від 0 до 0,1 – низький рівень концентрації;
- 3) від 0,10 до 0,18 – середній рівень концентрації;
- 4) понад 0,18 – високий рівень концентрації.

Для характеристики рівня концентрації державних банків використаємо такі показники, як власний капітал, активи, кредитний портфель, обсяг залучених коштів. Проаналізуємо

рівень охоплення ринку банківських послуг державними банками за цими показниками у першому кварталі 2017 р. (табл. 3).
Результати проведених розрахунків графічно представлено на рис. 5.

З рис. 5 видно, що концентрація державних банків на ринку банківських послуг є неоднаковою. Ринок депозитів за розрахованим ННІ має середній рівень концентрації (0,11). За усіма іншими критеріями індекс має значення у діапазоні від 0 до 0,1, тобто спостерігається низький рівень концентрації. Розглядаючи окремо досліджувані банки, можна помітити, що вони мають концентрацію, нижчу за середню. Проте серед них найбільший індекс концентрації спостерігається у «ПриватБанку» та «Ощадбанку»: на ринку депозитів індекси 0,04 і 0,03 та за критерієм обсягу активів індекс 0,3 відповідно. Найменший індекс розраховано за ринком кредитування в «Укргазбанку» (0,003).

Причиною такої концентрації державних банків на ринку банківських послуг є перехід «ПриватБанку» у державну власність у четвертому кварталі 2016 р., що суттєво змінило структуру банківського сектору. Така активність держави може пояснюватися тим, що в період гострої фінансової кризи і падіння кількості клієнтів та вкладників у банківських установах держава здійснює часткову націоналізацію банківської системи та змушена підсилювати свою присутність на ринку банківських послуг. Хоча показники індексу ННІ свідчать про низький рівень концентрації державних банків України за основними критеріями, необхідно відзначити помірну концентрацію на ринку депозитів та наближення до середнього рівня концентрації обсягу активів. Але збільшення частки держави у статутному капіталі банківської системи не завжди має позитивний вплив на її фінансову безпеку, фінансову стійкість та ефек-

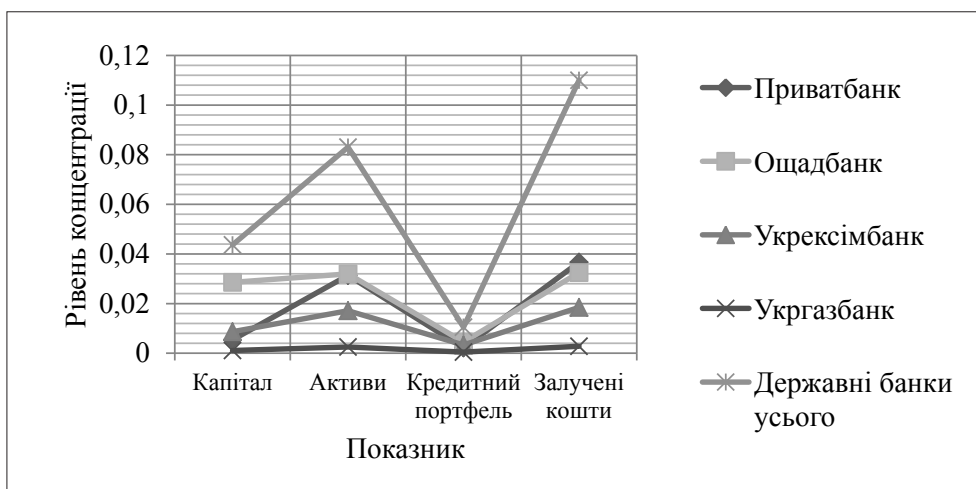

Рис. 5. Рівень концентрації державних банків у банківській системі України станом на 01.04.2017

Таблиця 3

Аналіз охоплення ринку банківських послуг державними банками станом на 01.04.2017

Банк	Капітал		Активи		Кредитний портфель		Залучені кошти	
	Обсяг, млн. грн.	Частка ринку, %	Обсяг, млн. грн.	Частка ринку, %	Обсяг, млн. грн.	Частка ринку, %	Обсяг, млн. грн.	Частка ринку, %
«Приват-Банк»	11200	7,3	224357	17,7	45800	4,7	213157	19,1
«Ощадбанк»	25839	16,9	226440	17,9	66303	6,7	200600	18,0
«Укрексім-банк»	14229	9,3	165644	13,1	57055	5,8	151415	13,6
«Укргазбанк»	5044	3,3	63732	5,0	21045	2,1	58687	5,3
Усього по банківській системі	152903	100,0	1266028	100,0	985570	100,0	1113125	100,0

тивність діяльності та має свої загрози. Однією з них є те, що значна концентрація «Ощадбанку», «ПриватБанку», «Укресімбанку» та «Укргазбанку» може призвести до монополізації ринку банківських послуг, адже зазначені банки є представниками єдиного власника – держави.

Незважаючи на відносно низькі розраховані значення індексів ННІ державних банків, аналіз їх ринкової частки свідчить про наявність ознак формування монополії на ринку банківських послуг, що дає підстави стверджувати про потенційну загрозу посилення концентрації державних банків у вітчизняному банківському секторі в короткостроковому періоді. Така ситуація зумовить посилення ринкової значущості системно важливих банків, основними з яких є досліджувані банки. Статус системно важливих банків надає їм низку переваг порівняно з іншими. Передусім це стосується поширеного в умовах поточної фінансової кризи підходу to big to fail (прикладом якого є «ПриватБанк»), у межах якого системно важливий банк отримує величезну фінансову підтримку уряду. Крім того, великі банки отримують виняткові конкурентні переваги на ринку.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що ринок банківських послуг в Україні нині характеризується концентрацією банківських активів і пасивів у певній групі банків, а саме державних банків. Це, з одного боку, є позитивним явищем, яке дає можливість забезпечити стабільну та ефективну роботу банківської системи, а з іншого – негативним, оскільки ризики діяльності цих банків можуть перетворитися на реальні загрози порушення стабільного функціонування не тільки банківської системи, а й функціонування фінансового сектору загалом. У цій ситуації державі, на нашу думку, необхідно зменшити свою присутність у банківському секторі, що дасть змогу уникнути загрози виникнення у майбутньому «надто великих, щоб збанкрутувати» банків. При цьому доцільно забезпечити збереження спеціалізації державних банків: «Укргазбанку» – на проектах з енергетичної ефективності, «Ощадбанку» – як ощадного банку для населення та банку, що обслуговує малий та середній бізнес, «Укресімбанку» – на експортно-імпортних операціях та обслуговуванні міжнародних державних угод, «ПриватБанку» – на фінансовому забезпеченні проєктів інноваційного розвитку.

Література:

1. Стратегія розвитку банківської системи 2016–2020: синергія розвитку банків та індустріалізації економіки / Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності: Експертна робоча група з підготовки та розвитку проєкту. – 2016. – 93 с.

2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
3. Національний Банк України: офіційне Інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/>.
4. Максимова М.В. Банківська система України: стан та проблеми / М. В. Максимова // Економіка та держава. – 2017. – № 5. – С. 56–60.
5. Аналітичний огляд Банківської системи України за результатами 2016 року / Національне рейтингове агентство «Рюрік». – 2017. – 22 с.
6. Офіційний сайт «ПриватБанку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua/ru/about/>.
7. Офіційний сайт «Ощадбанку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oschadbank.ua/ua/>.
8. Офіційний сайт «Укресімбанку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.eximb.com/ukr/personal/>.
9. Офіційний сайт «Укргазбанку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrgasbank.com/>.
10. Рейтинг банків України НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://forinsurer.com/ratings/banks/>.
11. Мусій Я.М. Концентрація банківського сектору України як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / Я.М. Мусій // Національний університет «Львівська політехніка». – 2013. – С. 188–195.

Солодовник О.А., Степаненко К.Р. Позиціонування державних банків на ринку банківських послуг України

Анотація. В статтю проаналізовані стан і основні тенденції розвитку ринку банківських послуг в Україні і оцінені позиції державних банків на ньому. Проведені розрахунки дозволили визначити основні проблеми, пов'язані з підвищенням рівня концентрації на ринку банківських послуг, і обґрунтувати основні напрями їх подолання.

Ключеві слова: аналіз, державний банк, конкурентоспроможність, концентрація, оцінка, ринок банківських послуг.

Solodovnik O.A., Stepanenko K.R. Positioning of state banks on the banking services market of Ukraine

Summary. The article analyzes the conditions and main trends of the development of the banking services market in Ukraine and assesses the positions of state banks on it. The calculations allowed to identify the main problems associated with increasing the level of concentration on the banking services market and substantiate the main directions for their overcoming.

Keywords: analysis, state bank, competitiveness, concentration, assessment, banking services market.